

РАЗЦВЕТ НА АРАБО-МЮСЮЛМАНСКАТА КУЛТУРА В РАЙОНА НА АРАБСКИЯ МАГРИБ

Татяна Иванова

Няма съмнение, че развитието на арабо-мюсюлманската култура в района на Магриба представлява важна и неделима част, както от цялата ислямска, така и от общочовешката цивилизация. Постиженията на арабските учени от Северна Африка в различните области на науката и културата са оставили дълбок отпечатък в развитието на философията, историята, социологията, икономиката и т.н. Основните причини за зараждането и развитието на арабо-мюсюлманската култура в Магриб са тясно свързани с Арабския изток. Началото им се корени в арабските завоевания в Африканския регион през 647–703 г., чийто най-голям ефект в културен план е отделянето на Магриба от християнския свят в продължение на няколко века и сближаването му с Арабския изток.

Развитието на ислямската култура в Магрибския район преминава през 4 периода :

1. Период на зараждане (от II до IV в. по хиджра). През този период учените от Магриб вървят по стъпките на учените от Арабския изток, следват същите философски и литературни течения. Утвърждава се ролята на град Кайруан като център на религиозните и философски науки, където се раждат и творят много от арабските юристи, поети и философи. В края на периода ислямската култура в Магриб вече притежава основата, върху която се осъществява по-нататъшното ѝ развитие.

2. Вторият период е период на разцвет и обхваща IV–VIII в. по хиджра. Започва развитие във всички области на науката – медицина, астрономия, история, география, ботаника и др. В продължение на векове европейските учени заимстват постиженията на арабските си колеги.

3. Третият период започва от началото на IX в. и завършва в края на X в. по хиджра. Това е период на застой, който се характеризира с ограничаване и отлив от научна и културна дейност.

4. Последният период е период на упадък в следствие от политическото и икономическо положение на региона (от XI до XIII в. по хиджра). Враждебната позиция на християнска Европа, постоянните набези

по арабските брегове водят до изолация на арабските страни и установяване на надмощието на европейската цивилизация.

Връзката между Арабския изток и Магриб се основава на следните постаменти : религия, политика и език. Населението на арабския Магриб, колкото и нееднородно да е било (в Северна Африка живеят латинизирани групи, бербери, евреи и др.) приема сравнително бързо исляма, като само малка част християни и юдеи запазват религията си. Новите мюсюлмани започват да спазват всички практики на исляма, една от които е извършване на поклонение в свещените места. Пътувайки из вътрешността на халифата до Мека и Медина, те се сблъскват със съществуващите културни и научни традиции. Стремещт им към познание, силната им привързаност към исляма, както и нуждата от намиране на начини за разрешаване на религиозни и административни проблеми, кара жителите на Магриб да пътуват на изток и да се обучават при най-известните арабски учени. Завръщайки се в родината си, те предават новото знание, като самите те стават учители и творци. Постепенно възникват центрове на ислямската наука и култура като Кайруан, Тилимсан, Фес и други градове. Различните виждания сред арабите относно Халифата водят до възникването на редица политически направления, най-известните от които са шиити, сунити и хариджити. Голямата активност на хариджитите в началото на VIII в. в района на Северна Африка им печели подкрепа сред местното население – те са начело на народните движения срещу феодалния гнет и социалната несправедливост, затова и тяхното влияние е сред по-низшите слоеве на населението от средните части на Магриб. В най-развитите райони, като Ифрикия, повечето мюсюлмани са сунити, привърженици на маликитската школа. В 849 г., върховният съдия (кади) на Кайруан, Сахнун ибн Саид, предприема религиозна реформа, с която утвърждава маликизма за господстваща доктрина.

Сред най-известните магрибски учени в областта на религиозните науки са: Яхия ибн Салям ат-Тамийми – автор е на книга с тафсири на Корана¹. Смята се, че е създател на първия критичен тафсир.

Асад ибн ал-Фурат – теолог и юрист, роден през 759 г. в Кайруан. Той учи право в Медина при Малик ибн Анас, основателят на юридическата школа на маликитите, а след това в Куфа заедно с ученици на Абу Ханифа, родоначалникът на ханифитите. След завръщането си в Кайруан е назначен за съдия, където участва в уреждането на конфликтите между маликитите в града и успява да наложи ханифитското учение

в Ифрикия. Най-известното му произведение е Ал-Ассадийа фи фикх ал-маликийа.²

Сахнун ибн Саид – един от най-известните маликити в арабския Магриб. Неговото произведение Ал-мудауна ал-кубра³ е наричан на всички юристи-маликити през вековете.

Ибн Аби Зейд ал-Кайруани е един от най-видните представители на маликитската школа в Северна Африка, наричан е „малкият имам Малик“. Сред най-забележителните му произведения са: Аррисаля уа мухтасар ал-мудауна, Китаб ан-науадир, Рисаля ан-нахи анил – джадал⁴ и др.

Абу Джафар Ахмад ибн Насър ад-Дауди – заради политическите си възгледи е подложен на гонения от страна на сунитите и е принуден да напусне Ифрикия. Автор е на много значими книги, сред които Китаб ал-уаи и Китаб ан-насийха⁵ – първия коментар на Сахих ал-Бухари⁶.

Абу Умран ал-Фаси – родом от Фес. Работи в областта на мюсюлманското право фикх и хадисите. Той е учител на Абдуллах ибн Ясин – създателят на държавата на Алморавидите.

Арабският език е езикът на Корана, затова приемането на религията от жителите на Магриб е тясно свързано с приемането на езика. Тъй като това е езикът на управляващите, то всеки, който желае да заема длъжност в управлението го изучава и използва. Езикът и филологическите науки бележат голям напредък в арабския запад, особено в Ифрикия, където някои от авторите са на много по-високо ниво от арабските автори от изтока. В Магриб са родени някои от най-известните писатели, филолози, граматичи и оратори, сред които :

Ибн Хани ал-Андалуси (931–973) е считан за един от най-великите поети на Магриб. Прославил се е със своите панегирици в чест на Фатимидската династия и нейния халиф ал-Муаз.

Абу Бакр ибн Хамад Агтахарти (815–909) е роден в град Тахарт в Алжир. Той е един от най-прочутите поети на своето време. Автор е на произведения от различни жанрове като мадх, сатира, елегия, разал и др. Възхвалява династията на Аглабидите и най-вече нейния основател Ибрахим ибн Аглаб.

Абу Исхак Ибрахим ибн Али ибн Тамим, роден в Кайруан. В детството си, след смъртта на майка му, той губи зрението си, затова е известен като Слепият поет. Най-известното му произведение е книгата Захр ал-адаб уа тамар ал-албаб, където в три части са събрани поезия и проза на автори от неговата епоха.

Ибн Шараф Ал-Кайруани (999–1067), родом от Кайруан. Привлечен от Зиридския емир ал-Муиз ибн Бадис, той става един от най-известните поети в двореца. Неговата поезия се отличава със спокойствие, лекота, нови и разнообразни сюжети. За съжаление са запазени само няколко от неговите касиди.

Ибн Рашийк Ал-Кайруани също е поканен в двореца на емир ал-Муиз, където влиза в ожесточена конкуренция с останалите поети и особено с Ибн Шараф. Известността му се дължи на неговите касиди и най-вече на трактата за Уповаването на достойнствата на поезията, критиката и етикега, който е достигнал и до наши дни.

Що се отнася до останалите науки като философия, история, география, медицина и др., то някои от тях бележат удивителен напредък. В 945 г. халифите отстъпват реалната власт на светските владетели и запазват само религиозната. Следствие от този акт, факихите (мюсюлманските юристи) и улемите (теолозите) са изтласкани от управлението, но остават основните идеолози на мюсюлманската общност. Новите управници назначават за съветници предимно философи и други научни авторитети. Затова философията получава подкрепа от властта, но и огромна опозиция от страна на религиозните водачи. Философите се опитват да намерят такива начини на представяне, които да не влизат в противоречие нито с религиозните ценности на обществото, нито с изискванията на управляващите. Те се стремят да докажат, че развитието на философията и естествените науки не може да стане без помощта на религията. По тази причина, връзката философия-религия е един от основните въпроси, разисквани от класическата арабо-мюсюлманска философия.

Освен философията, развитие получават историческата и географската наука с оглед на тяхната връзка с икономическия и културния живот на региона. Въпреки бурното развитие на тези науки, до наши дни са достигнали само малка част от произведенията на магрибските учени. Едни от най-известните имена в областта на естествените науки са:

Ибн Баджа – роден в края на XI в. в Сарагоса. Там взема дейно участие в политиката като първи министър на Абу Бакр ибн Ибрахим, а по-късно във Фес се ползва от благоволенieto на емира Абу Бакр Яхия ибн Ташфин. Ибн Баджа е познат на света под името Avempace не само като философ, но и като лекар, инженер и астроном (той открито критикува геоцентричната система на света на Птолемей). Несъмнено неговото име се свързва предимно с философията. Благодарение на коментарите

му, идеите на Аристотел се утвърждават в Андалусия. Най-значимите му произведения остават Тадбир ал-мутаухид⁷ и Рисалят ал-уадаа⁸, в които разглежда въпроса за отъждествяването на човешкия разум с всемирния, което провокира силните нападки на правоверните богослови. Въпреки това, учението на Ибн Баджа оказва влияние на теориите на редица мюсюлмански философи, сред които Ибн Туфайл и Ибн Рушд.

Ибн Туфайл, роден в началото на XII в. близо до Гранада, е ученик на Ибн Баджа. В Европа е познат под името Абубацер. През 1163 г. става везир и личен лекар на алмохадския халиф Абу Якуб Юсуф. Ибн Туфайл е автор на редица трактати по медицина, но до наши дни достига единствено неговият философски роман Хай ибн Якзан⁹, където разказва за човек, израснал сам на необитаем остров и за възможността за опознаване на света чрез умствените и физическите способности на личността.

Ибн Рушд, известен под името Авероес, е арабски философ, лекар, юрист и математик. Роден е в Кордова в семейство на юристи-маликити. Представен е в двора на алмохадския халиф от неговия учител Ибн Туфайл. Научното наследство на Ибн Рушд е огромно. Той е автор на обширна медицинска енциклопедия Китаб ал-кулият, състояща се от 7 части, в които описва свои и на други лекари клинични наблюдения. Известността му се дължи обаче най-вече на 38-те му коментара на Аристотел, благодарение на което неговите идеи се разпространяват в Европа. Автор е на коментари на произведения на Николай от Дамаск, Ал-Фараби, Ибн Сина, както и на коментар към „Държавата“ на Платон. Най-значимият му труд е Тахафут ат-Тахафут¹⁰, в който защитава философията на Аристотел срещу твърденията на ал-Газали, че тя е вътрешно противоречива и несъответстваща на учението на исляма. Едно от ключовите твърдения на Ибн Рушд е това, че и философът и вярващият могат да бъдат щастливи, но всеки по свой начин. За мюсюлманския мислител истината е една, само пътищата за достигането ѝ са различни.

Ибн Халдун – арабски историк и философ, роден в 1332 г. в Тунис. Благодарение на автобиографичния му труд Китабу ат-таариф би ибн Халдун уа рихлятихи рарбан уа шаркан¹¹ става известен неговият жизнен и политически опит. Заема различни длъжности в Тунис, Фес, Гранада и Кайро. Основното съчинение на Ибн Халдун е Китабу-л-ибар уа дийуан ал-мубтада уа-л-хабар фи маарифати айями-л-араб уа-л-аджам уа-л-барбар уа ман асарахум ман зауи ас-султан ал-акбар¹², което се състои от седем тома: 1-ви том – Въведение (Мукаддима¹³ – 1475 с.) е считан за самостоятелно завършено произведение. В него Ибн Халдун акцентира

върху методите и принципите на историческите изследвания и излага тезите си за развитието на обществото, налагайки нов термин ал-умран. Той преосмисля ролята на историята и историците в рамките на своето учение. За него историята се пише чрез изследването на характеристиките на човешкото общество. Тази част от произведението на Ибн Халдун е изключително ценна, тъй като той прави за първи път опит да издигне историята до нивото на философските науки и поставя началото на една нова наука – социологията. От 2-ри до 5-и том, авторът разглежда историята на народите от мюсюлманския изток, а 6-и и 7-и са посветени на историята на берберите и Магриб. Тази част от труда на Ибн Халдун се отличава с изключително пълно и точно описание и е считана за основен исторически извор за средновековната история на Северна Африка.

Името на Абу Абдаллах Мухаммед ибн Мухаммед ибн Абдаллах ибн Идрис ал-Хаммуди ал-Хасани или Ал-Идриси се свързва предимно с географската наука и най-вече с известното произведение *Нузхат ал-муштак фи-хтирак ал-афак*¹⁴. Роден в Сеута през 1100г., Ал-Идриси пътешества из Мала Азия, Португалия, Франция, Англия. През 1138 г. се озовава в Палермо в двора на крал Роджър II. По молба на владетеля Ал-Идриси съставя сферична карта на света, в която разделя Земята на 7 климата, всеки от които състои се от 10 зони от запад на изток. В неговото съчинение се съдържат сведения за всички известни на арабите до този момент страни, от Западна Африка до Скандинавския полуостров и от Мароко до Китай.

Друг известен арабски пътешественик е Ибн Батута, роден през 1304 г. в Танжер, който за 28 години изминава 120 000 км. Първото му пътешествие започва в 1325 г. от Мароко, като преминавайки през Иран, Месопотамия, Сирия, Мала Азия той достига до р. Волга. Прекарва няколко години в Индия, Индонезия и Китай и през 1349 г. се завръща в родината си. В периода 1349–1352 Ибн Батута пътува из Ал-Андалус, а между 1352–1353 в Западен и Централен Судан. Неговите разкази са събрани по-късно от Ибн Джазай в книгата *Рихла ибн Батута*. Те са ценен географски и исторически източник, тъй като в тях той дава изключително точни сведения от икономически, етнографски и културно-битов характер.

В областта на природните науки арабските учени от Магриба реализират не по-малки постижения от тези, отбелязани в останалите науки. Техните трудове в областта на алхимията, медицината, ботаниката, мине-

ралогията, математиката и астрономията се превеждат на латински, на иврит и на други езици. Сред най-известните имена в областта на природните науки са:

Ибн Ал-Джазар – роден в семейство на лекари през 898 г. в Кайруан. В училище изучава арабски език, Корана, хадисите, сунната, а знанията си по медицина получава от баща си и чичо си, както и от известния лекар Исхак ибн Салийман ал-Исраили. Автор е на много трудове в областта на медицината, преведени на латински, гръцки и иврит, сред които: Зад ал-мусафир¹⁵, Ал-иатимад фи ал-адуия ал-муфрада¹⁶, Тиб ал-фукара уа-л-масакийн¹⁷ и др. Най-известното му произведение Зад ал-мусафир се състои от 2 тома и съдържа глави, посветени на болестите на главата, на лицето, гърдите, стомаха, черния дроб и бъбреците, дихателния апарат и епидермата. В книгата си Ибн Ал-Джазар дава наименованието на болестта на класически арабски език, на местния диалект и на гръцки език. Той описва причинителите на болестта, нейните симптоми и начините за лечението ѝ.

Ибн Джалджал е роден през 943 г. в Кордова. Става лекар на андалуския халиф Хишам ибн ал-Хакам, който му предоставя отлична възможност да изучава и практикува медицина. Ибн Джалджал е един от водещите учени в областта на медицината и фармацията. Той превежда и допълва книгата на гръцкия лекар Диоскорид „Материя медика” с наименования и описания на лекарствени растения, характерни за района на Магриб и Андалусия.

Абу ал-Касим аз-Захрауи е известен под името Абулкасис. Роден през 940 г. в Мадинат аз-Захра. Той е един от най-известните арабски учени, считан за основоположник на съвременната хирургия. Неговото най-значимо произведение Ат-Тасриф е 30 томна медицинска енциклопедия, в която описва извършени от самия него операции, подчертава важността на връзката пациент-лекар и настоява за осигуряването на грижи за всички хора, без оглед на социалния им статус. В неговата книга са описани операции като трепанация, ампутации, лечение на фистули и хернии, аневризми, литотомия, артроза и др. Той е първият, който осъществява лигатура на кръвоносните съдове, метод за редукция на луксацията на рамото, пателектомия и др. Изобретява уреди за изследване вътрешността на уретрата, за премахване на чужди тела в гърлото и за преглеждане на ушите.

Ибн Аби Ар-Риджал, познат като Албохазен или Абенражел, е родом от Кайруан и един от най-известните арабски астролози. Неговото

най-забележително произведение е *Китаб ал-бариа фи ахкам ан-нуджум*, преведено на старокастилски и на латински език.

Несъмнено приносът на арабския Магриб не се изчерпва с имената и постиженията на тези творци, учени и мислители. Тук могат да бъдат изредени стотици имена на научни авторитети, оказали влияние не само върху развитието на арабо-мюсюлманската култура, но и на културата в световен мащаб. От друга страна, не може да се отрече, че постиженията и трудовете на учените от Магриб дължат своята известност на дейността и произведенията на европейските творци, които приемат и доразвиват техните идеи, придавайки им ново звучене в епохата на Ренесанса.

БЕЛЕЖКИ

- ¹ Тафсир – тълкуване, от глагола *фассара* - обяснявам
- ² *الأسدية في فقه المالكية*
- ³ *المدونة الكبرى*
- ⁴ *الرسالة ومختصر المدونة، كتاب النوادر، رسالة النهي عن الجدل*
- ⁵ *كتاب الواعي، كتاب النصيحة*
- ⁶ Сахих ал-Бухари е един от шестте големи сборника с хадиси
- ⁷ *تدبير المتوحد*
- ⁸ *رسالة الوداع*
- ⁹ *حي بن يقظان*
- ¹⁰ *تهافت التهافت*
- ¹¹ *كتاب التعرف بابن خلدون ورحلاته غربا وشرقا*
- ¹² *كتاب العبر وديوان المبتدأ والخبر في معرفة أيام العرب والعجم والبربر ومن عاصرهم من ذوي السلطان الأكبر*
- ¹³ *مقدمة*
- ¹⁴ *نزهة المشتاق في اختراق الآفاق*
- ¹⁵ *زاد المسافر*
- ¹⁶ *الاعتماد في الأدوية المفردة*
- ¹⁷ *طب الفقراء والمساكين*

БИБЛИОГРАФИЯ

1. Арабистика и ислямознание. Студии 2001 г. – Симеон Евстатиев: *Ибн Халдун за обществото и държавата: роля на ислямската традиция за формиране на неговата идея за историята*. София, Унив. изд. „Св.Климент Охридски”, 2001, с. 44–61.
2. **Еспозито, 2007**: Оксфордски речник на исляма. Ред. Джон, Л. Еспозито. София, Рива, 2007.
3. **Alain Mourgue**. *Histoire du Maghreb de la conquête Arabe jusqu'au XV ème siècle*, 2002.